

FIKRA TÜRÜNDE “KİRLENMEYE” MÜDAHALE VE İDEALLEŞTİRİLEN FIKRA TİPİNDE ARASÖZLERİN İZİ: TEMEL’Lİ FIKRALAR

Intervention to “Degeneration” of Jokes and The Trace of
Digression in Idealized Stereotypes: *Temel’li Fıkralar*

Başak ÖZTÜRK BİTİK*

ÖZET

Bu çalışmada, Temel, Nasreddin Hoca gibi fıkra tiplerinin idealleştirildiği ve bu çizginin dışında kalan anlatıların yok sayıldığı tutum irdelenmektedir. Bu tutuma örnek olarak gösterilebilecek *Temel’li Fıkralar* kitabında yapılan inceleme sonucunda “arasöz”lerin idealleştirmede bir araç olarak kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Fıkra, fıkra tipi, Temel, Nasreddin Hoca, idealleştirmek, arasöz.

ABSTRACT

This article examines the approach which idealizes stereotypes in jokes such as Temel or Nasreddin Hodja and ignores any other narrative. The study of *Temel’li Fıkralar* as an illustration reveals that digression is used as an instrument in this idealization effort.

Key Words

Jokes, stereotype, Temel, Nasreddin Hodja, idealization, digression.

Fıkralar söz konusu olduğunda, kimi anlatıların Temel, Nasreddin Hoca, Bektaşî gibi “fıkra tiplerinin” şahsiyetlerine uygun düşmediği, “kirlilik” yarattığı ya da “özgün kimlik taşımadığı” gibi iddialarla üzerlerinin örtülmeye çalışılmasına rastlamak mümkündür. Burada, üzerinde durulması gereken nokta, fıkraların kimin tarafından üretildiği ve bu üretimde herkesin hakkı olup olmadığıdır. Fıkraların, diğer tüm folklor ürünleri gibi halk tarafından üretildiği göz önünde bulundurulduğunda, aralarında bazılarının kabul edilir olup da bazılarının “dışlanması” folklorik açıdan tartışmalı bir konudur. Trabzon Valiliği tarafından 1997 yılında yayımlanan *Temel’li Fıkralar* başlıklı kitabın önsözünde “Karadenizli Temel’in dünyaca bilinen ve sevilen kimliğinin son yıllarda yayımlanan fıkra kitaplarıyla –bilerek

veya bilmeyerek- kirletilmek istenmesi bu kitabın hazırlanmasını zorunlu kılmıştır” (5) ifadesi yer almaktadır. Burada hangi fıkra kitaplarının, hangi gerekçelerle Temel’in kimliğini “kirlettiği” açıklanmasa da *Temel’li Fıkralar* kitabının “Karadeniz fıkralarının gerçek kimliği[ni] ortaya çıkara[cak]” (6) türden bir çalışma olduğu iddiası üstü kapalı bir şekilde yapılmaktadır. Fıkranın ya da fıkra tipinin “gerçek kimliğinin” ne demek olduğu, bu kimliğin nasıl tespit edildiği ya da kitapta yer alan fıkraların hangi özellikleri sayesinde gerçek kimliği temsil ettikleri, önsözü yazan yayın kurulunca belirtilmemiş olmakla birlikte, kitaptaki kimi fıkralarda yer alan arasözlerin, önsözde belirtilen “gerçek kimliğin” ne olması gerektiği yönünde ipuçları taşıdığı görülmektedir.

Benzer yaklaşımların Nasreddin

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. (bitik@bilkent.edu.tr)

Hoca fıkraları için de geçerli olduğunu Pertev Naili Boratav'ın şu sözlerinde bulmak mümkündür: "Hoca'nın fıkraları söz konusu olunca, [...] bu metinlerden bir bölümünü her araştırmacı, ya da derleyici kendi ölçüsüne göre 'sansür' etmekten, 'ideal' bir Hoca'ya yakışanlarla yakışmayanları ayıklamaktan da kendilerini alamamışlardır." (46) Boratav'ın aralarında Paris Devlet Kütüphanesi'nin de bulunduğu pek çok kütüphaneden ve eski yazmalardan elde ettiği fıkraları içeren *Nasreddin Hoca* başlıklı kitabı da bu "sansürcü" yaklaşımın kurbanı olmaktan kurtulamamış, müstehcen fıkralar içermesinden dolayı 1996 yılında yayınevi tarafından piyasadan geri çekilmiştir. 2006 yılında farklı bir yayınevi tarafından yeniden yayımlanan kitapta, Enis Batur "İki Hoca Arasından" başlıklı yazısında, "Nasreddin Hoca'yı böyle bilmezdik" şeklinde gelen itirazların başı çektiği sansürcü yaklaşımı eleştirir ve bunu "halk kaynaklı bir bilgeliğin halkı korumak, kendinden korumak için törpülenme[si]" (10) çabası olarak değerlendirir. Gerçekten de, halk tarafından üretilmiş anlatıları istenen, alışlageldiği öne sürülen kalıplara, tiplemelere uymadığı gerekçesiyle dışlamaya çalışmak "halkı, kendinden korumaya" çalışmaktan başka bir şey değildir.

Benzer yaklaşımların, sadece fıkralara karşı değil, Karagöz oyunlarına karşı da mevcut olduğu söylenebilir. Saim Sakaoğlu, *Türk Gölge Oyunu: Karagöz* başlıklı kitabında Metin And'ın şu görüşlerine yer verir: "Bizim incelemeler Karagöz'ün açık saçıklığında çok titizdirler. Karagöz'de açıklık saçıklık olamayacağını, bunun yalnız pazar yerlerindeki Köşebaşı Karagözcülerini seyretmiş yabancı gezginlerin anlama-

dan, bilmeden vardıkları uydurma yarğılar olduklarını söyleyerek Karagöz'e toz kondurmak istemezler." (58) Pazar yerlerindeki Karagözcüleri küçümseyen ya da "Nasreddin Hoca'yı böyle bilmezdik" söylemini taşıyan yaklaşımların ortak tutumları dışlamacı tavırlarla, halk adına, halk anlatılarında sansüre gitme çabası olarak nitelenebilir. Halk anlatısındaki kahramanın, fıkra tipinin, alışlagelen kalıplara uymayan yönleri varsa bunların silinmesi ve idealize edilmiş niteliklerinin öne çıkarılması, anlatıya ve dolayısıyla onu oluşturan halka bir müdahale olarak görülebilir.

Söz konusu *Temel'li Fıkralar* kitabı ele alındığında, derlenen ya da yaratılan fıkraların bazılarında yer alan "arasözler" üzerinden yapılacak bir inceleme "idealize" edilmeye çalışılan "fıkra tiplerine" örnek teşkil edebilir. İlhan Başgöz, "Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsî Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi" başlıklı yazısında, arasözün "anlatıcının [...] kendi ideoloji ve değerlerini, hikâyeyi icra edenin dünya görüşünü ifade edebileceğini ve sözlü anlatım icrasına, sosyal, ekonomik ve siyasal konular katılabileceğini ortaya koy[duğunu]" (190) belirtir. Başgöz'ün bahsettiği arasözler, sözlü anlatıdaki hikâye anlatıcısına ait olmakla birlikte, yazılı metinlerde de bu duruma rastlamamın mümkün olduğunu göstermek açısından *Temel'li Fıkralar* kitabı incelenebilir. İlhan Başgöz'ün, "ara sözün, icra sırasında incelenmesi şarttır. Ancak, bu değerlendirmelerin el yazmalarında ve basılı metinlerde yaşamadığını farz etmek hatalı olur" (200) ifadesi yazılı anlatıda da var olmaya devam eden arasözlere işaret etmektedir.

İlhan Başgöz söz konusu yazısında

“standart sözlükler arasözü ‘ana temadan sapan bir pasaj’ veya ‘ana konudan ayrılma, uzaklaşma’ şeklinde tarif ederler” der (192). Başgöz’e göre, sözlü anlatıda “anlatıcının fikri ufuklarını ve şahsî bağlamını icranın içine yerleştirmesi, bir arasözdür” (194). Başgöz, arasözün kategorilerini şu şekilde yapar: “1) açıklayıcı ve öğretici 2) görüş, yorum ve eleştiriyle ilgili 3) şahsî serzeniş ve itiraflar” (196). Toplam 87 fıkranın yer aldığı *Temel’li Fıkralar* kitabında İlhan Başgöz’ün çalışmasındaki ilk iki kategoriye uyan arasözler bulunmaktadır. Açıklayıcı arasöz örneği olarak “Kurtuluş günü nedeniyle TRT Trabzon Bölge Radyosu kemençe, davul, zurna havaları çalıyordu. Meydan Parkı bu nedenle tıklım tıklımdı. Saatlerce süren bu yayınla herkes adeta mest olmuştu” (72) gösterilebilir. Ancak fıkra tipinin idealize edilmesinde ağırlıklı rol oynayanın, görüş ve yorumlara ait arasözler olması aşağıdaki örnekler üzerinde özellikle durulmasını gerektirir.

Temel’in üstün vasıflarını gösteren arasözler

Arasöz 1: “Nüktedan olduğu kadar hazır cevaplılığı ile de ün yapan Temel” (49)

Arasöz 2: “Temel tüccardır. Herkes onu dürüstlüğü, çalışkanlığı, iyilikseverliği ile tanır. Kardeşi Cemal de öyledir” (51)

Arasöz 3: “Temel, iyi bir yönetici, kültürlü bir ilkokul müdürüdür” (67)

Arasöz 4: “Temel nüktedanlılığı ile sevilen - sayılan ve aranılan bir kişiliğe sahiptir” (77)

Karadeniz kadını ile ilgili arasözler

Arasöz 5: “Karadeniz kadını inek beslemeyi sever” (53)

Arasöz 6: “Karadeniz kadınının inek beslediği ve ineğini çok sevdiğini herkes

bilir. Temel’in eşi Fadime’de inek hastasıdır” (75)

Bu kategoride ağırlıklı olarak Temel’in üstün vasıflarının övüldüğü arasözler yer almaktadır. Karadeniz kadını ile ilgili yapılan genellemeler ise onun inek beslemeyi ve ineklerini ne kadar sevdiği ile sınırlı kalmıştır. Bu özelliğin iki fıkra da tekrarlanarak vurgulanması, fıkra aracılığıyla Karadeniz kadını ile ilişkilendirilen imaj bakımından dikkat çekicidir.

Temel’li Fıkralar kitabında çizilmek istenen fıkra tipinde “idealize etme” çabaları görüş ve yorum kategorisindeki arasözler aracılığıyla görülür. Temel, nüktedan, sevilip sayılan, dürüst, kültürlü ve çalışkan bir insandır. Fadime de inek besleme görevini, severek ve çalışkanlıkla yerine getirir. Söz konusu kitapta “Karadeniz İnsanı ve Fıkralar” başlıklı yazısı ile yer alan Karadeniz Fıkraları Ajansı’nın sahibi Hikmet Aksoy’un, Karadeniz fıkraları alanında çalışan Ömer Lütfü Hocaoglu’ndan yaptığı alıntı, arasözlerde vurgulanmak istenenlerle oldukça paraleldir: “Karadeniz insanı çalışkandır, enerjiktir ve kıvrak zekâlıdır. Örfüne ve törelerine bağlıdır, gururuna düşkündür. Her türlü tutum ve davranışı ile geleceğe dönüktür. İşte Karadeniz fıkraları bu insanı niteler ve anlatır” (109). Bu cümlede Karadeniz fıkralarının hangi tipte insanı anlattığınının, başka bir deyişle idealize ettiğininin, vurgusu yapılmaktadır. Bu bağlama uymayacak anlatılar için “Karadeniz fıkrası değildir, kirliliktir” yargısında bulunmak ise fıkra anlatılarına bir tür ehliyet verme çabasından başka bir durum değildir.

Temel’li Fıkralar’ın önsözünde “kitaptaki çoğu fıkralarla mizahseverlerin

ilk kez buluşacağı”(5) ve “insanımızın yaşam felsefesine ters düşen ve çoğu İs-koç, Slovak vb. yabancı kaynaklı fıkraların “Temel” adına uyarla[n]dığına üzülerek tanık olduk” 6) ifadeleri de üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Uyarlamaya karşı olan ve özgün anlatı yaratmış olmak için fıkra üretmeyi öne çıkaran bu düşüncelere karşı, halk grupları arasında uyarlamaların her zaman mümkün olduğu ve özgünlük çabasıyla zoraki üretilmiş anlatıların “fakelore” sayılabileceği eleştirileri getirilebilir. Alan Dundes “Halk Kimdir?” başlıklı makalesinde “fıkra[nın] daha başka halk grupları tarafından adapte edilip, mahallileştirilebil[eceğ]ini” belirtir ve aynı fıkranın bir bankacı, bir gemi kaptanı ve bir orkestra şefi için yaratılmış şekillerine örnek verir (14). Bankacılar, denizciler ve müzisyenler tarafından oluşan grupları birer halk grubu olarak tanımlayan Dundes’in düşüncelerinden hareketle, bir fıkranın adaptasyonunun ve bunun yayılmasının, o halk grubunun özelliklerine, geleneklerine, espri anlayışına uymadıkça mümkün olmadığı söylenebilir. Uyarlanmış fıkranın ilgi görmesi, onun bağlamına uygun şekilde yeniden yaratılması olarak nitelenebilir. Bu şekilde ortaya çıkan anlatıların “özgünlüğünü” tartışmak ise boş bir çabadır. Boratav da kitabında çeşitli dillerde ve kültürlerde yer alan benzer anlatıların varlığına dikkat çeker. Arna-

vutluk, Bulgaristan gibi çeşitli Balkan ülkelerindeki Nasreddin Hoca fıkralarının Anadolu’daki anlatılarla benzerlik ve farklılıklarını inceleyen Boratav, bu örneklerin varlığını “anlatı tiplerinin bir dilden bir başka dile, bir kültür ortamından başkasına geçerken karşılıklı dikilen ve aşılamaz sandığımız engelleri gidermenin de yolunu bulduklarını gösterir” (73) şeklinde yorumlar.

Halkı, halkın kendi yarattığı anlatılardan korumak için kimi fıkraları yok saymak ve bunun yerine idealize edilmiş fıkra tiplerini içeren fıkraları öne çıkarmak eleştirilecek bir tutumdur. Pedagogik kaygılar ya da bağlamına uygun düşmeyecek durumlar gibi nedenlerle varolan fıkraların arasından seçim yapmak herkesin hakkıdır. Ancak nedeni hangi kaygı olursa olsun yapılacak elemenin bir tür yok saymaya ve yok etmeye dönüşmesi halkbilimi açısından kayıp olacaktır.

KAYNAKLAR

- Başgöz, İlhan. “Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi”. Çev. Metin Ekici. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Ö. Eker ve diğer. Ankara: Milli Folklor, 2003.
- Boratav, Pertev Naili. *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.
- Dundes, Alan. “Halk Kimdir”. Çev. Metin Ekici. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Ö. Eker ve diğer. Ankara: Milli Folklor, 2003.
- Sakaoğlu, Saim. *Türk Gölge Oyunu: Karagöz*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Temel’li Fıkralar*. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü. Trabzon: Eser Ofset, 1997.